

From Theocracy to Theopolitics: Examining Erdoğan's Model of Islamic Governance in Turkey

Esmail Baniadam¹, Malek Zolghadr²

¹ PhD., Candidate, Department of International Relations, Faculty of Political Science, Za.C., Islamic Azad University, Zanjan, Iran (**Corresponding author**). ismail.baniadam@iau.ac.ir

² Department of International Relations, Faculty of Political Science, Za.C., Islamic Azad University, Zanjan, Iran. malek.zolghadr@yahoo.com

Abstract

This study examines the relationship between Islam, political legitimacy, and state governance in contemporary Turkey under the leadership of Recep Tayyip Erdoğan. Over the past two decades, Erdoğan's political discourse has increasingly incorporated Islamic symbols, ethical narratives, and references to Ottoman-Islamic heritage, leading some scholars and observers to interpret his governance as a shift toward Islamic theocracy. This study challenges this binary interpretation by examining whether the growing prominence of religion in political discourse has substantively transformed the institutional structure of the Turkish state or primarily represents a symbolic and discursive mode of political legitimation. It asks whether Erdoğan's mobilization of Islamic imagery and moral rhetoric constitutes a move toward religious government or a strategic form of theopolitics operating within Turkey's secular constitutional framework. The study adopts an interdisciplinary theoretical framework that combines theopolitics, Weberian legitimacy theory, and constructivist approaches to political meaning-making. The concept of theopolitics distinguishes the political mobilization of religious symbols and narratives from institutional theocracy, which entails the formal authority of religious institutions and the primacy of religious law. Methodologically, the study employs qualitative interpretive political analysis and critical discourse analysis. The empirical corpus comprises presidential speeches, policy statements, relevant institutional documents concerning religious affairs, and legal texts addressing the relationship between religion and the state. Data were selected through purposive sampling, with particular attention to instances in which Islamic references, identity narratives, and moral concepts were prominently articulated. The analysis examines how these discursive elements contribute to political legitimacy and national identity and shape policy narratives in areas such as social welfare, family policy, and foreign policy. The findings indicate that Erdoğan's model of

Cite this article: Baniadam, E. & Zolghadr, M. (2026). From Theocracy to Theopolitics: Examining Erdoğan's Model of Islamic Governance in Turkey. *Islamic Governance Studies*, 2(2), p. 353-380.
<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.75337.1083>

Received: 2025-12-20 ; **Revised:** 2026-03-12 ; **Accepted:** 2026-04-03 ; **Published online:** 2026-10-02

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

governance does not exhibit the institutional characteristics of an Islamic theocracy. Turkey's state institutions continue to operate within a secular constitutional framework characterized by competitive elections and legal-rational bureaucratic authority. The institutional apparatus responsible for religious affairs functions primarily as a state-managed religious bureaucracy rather than an autonomous clerical institution with legislative or judicial authority. Nevertheless, Erdoğan systematically employs Islamic ethical concepts, religious symbolism, and Ottoman-Islamic historical references to construct political legitimacy, reinforce collective identity, and provide moral justification for political choices. These symbolic resources are particularly evident in narratives concerning national history, social solidarity, welfare provision, and Turkey's role in the Muslim world. The findings further demonstrate that Erdoğan's use of Islamic symbolism contributes to a hybrid form of political legitimation that combines legal-rational institutions, charismatic leadership, and cultural-religious identity. Although Islamic values influence political rhetoric and policy framing, they neither replace civil law nor establish religious authorities as independent centers of political or judicial power. Across policy domains, religious references primarily serve as sources of moral framing and cultural resonance, while policy formulation and implementation remain embedded in bureaucratic and legal procedures. Thus, the Turkish case illustrates that the increasing visibility of religious discourse does not, in itself, constitute evidence of a transition to theocracy. The study concludes that Erdoğan's model is more accurately characterized as managed theopolitics than as Islamic theocracy. Religion operates as a symbolic and discursive resource for constructing legitimacy, shaping national identity, and framing political objectives, while the institutional foundations of the state remain substantially secular. The Turkish case therefore challenges the conventional binary between secularism and theocracy and demonstrates the possibility of a hybrid political configuration in which religious symbolism influences political culture and legitimation without fundamentally transforming the state's constitutional and institutional structure.

Keywords: Islamic governance, Turkey, Recep Tayyip Erdoğan, theopolitics, theocracy, political legitimacy, secularism.

من التیوقراطية إلى التیولوجيا السياسية: دراسة نموذج أردوغان للحکومة الإسلامية في تركيا

إسماعیل بنی آدم^۱، مالک ذو القدر^۲

^۱ طالب دكتوراه، قسم العلاقات الدولية، كلية العلوم السياسية، فرع زنجان، جامعة آزاد الإسلامية، زنجان، إيران (المؤلف المسؤول).

ismail.baniadam@iau.ac.ir

^۲ قسم العلاقات الدولية، كلية العلوم السياسية، فرع زنجان، جامعة آزاد الإسلامية، زنجان، إيران. malek.zolghadr@yahoo.com

المخلص

تتناول هذه الدراسة طبيعة العلاقة التفاعلية بين الإسلام، والشرعية السياسية، وحكومة الدولة في تركيا المعاصرة في ظل قيادة رجب طيب أردوغان. فخلال العقد المنصرم، تركز في الخطاب السياسي لأردوغان توظيف مطرد للرموز الإسلامية، والسرديات الأخلاقية، والإحالات إلى الميراث العثماني - الإسلامي؛ الأمر الذي حدا ببعض الباحثين والمراقبين إلى تأطير نموذج حكمه بوصفه تحولاً تدريجياً نحو «التيوقراطية الإسلامية». وتُسائل هذه الدراسة وجهة تلك التناثية التبسيطية بالتحقق مما إذا كان تزايد الحضور الديني في المجال العام قد أحدث تحولاً جوهرياً في البنية المؤسسية للدولة التركية، أم أنه يمثل نمطاً رمزياً وخطايا لإعادة إنتاج الشرعية السياسية. وتسعى الدراسة للإجابة عن الإشكالية المحورية: هل تمثل تعبئة الرموز الإسلامية والخطاب القيمي انزياحاً حقيقياً نحو الحكم الديني المؤسسي، أم أنها تعبير عن استراتيجية وظيفية لـ «التيولوجيا السياسية» (Theopolitics) تعمل وتتحرك داخل الإطار الدستوري العلماني؟ اعتمدت الدراسة إطاراً نظرياً بين - تخصصي يجمع بين التیولوجيا السياسية، ونظرية ماكس فيبر في أنماط الشرعية، والمقاربات البنائية في تفسير الدلالات السياسية؛ لفك الارتباط المفهومي بين الاستثمار السياسي للرمزية الدينية وبين «التيوقراطية المؤسسية» القائمة على سيادة الفقهاء وسمو التشريع الديني. ومنهجياً، استند البحث إلى المقاربة التفسيرية النوعية وتحليل الخطاب النقدي لعينة قصدية من خطابات الرئيس، والوثائق الحكومية، والتشريعات المنظمة للعلاقة بين الدين والدولة، وأنشطة الهيئات الدينية الرسمية؛ بغية تتبع أثر البناء الخطابي في إنتاج الهوية الوطنية، وصياغة السياسات العامة في ميادين الرعاية الاجتماعية، وشؤون الأسرة، والسياسة الخارجية. أظهرت النتائج أن نموذج أردوغان يفتقر إلى المقومات الهيكلية للتيوقراطية الإسلامية؛ إذ تواصل الدولة التركية عملها وفق محددات دستورية علمانية تحكمها الانتخابات التنافسية، والشرعية العقلانية - القانونية البيروقراطية. كما تظل رئاسة الشؤون الدينية (ديانت) جهازاً تابعاً للجهاز الإداري للدولة لا سلطة دينية مستقلة تحوز صلاحيات تشريعية أو قضائية حصرية. ومع ذلك، وظف أردوغان الرأسمال الرمزي الإسلامي والتاريخ العثماني لبناء نموذج هجين للشرعية يدمج بين المؤسسات القانونية، والكاريزما القيادية، والهوية الثقافية - الدينية، حيث أضحت المرجعيات القيمية أداة للتأطير الأخلاقي والتعبئة الشعبية

استناداً إلى هذه المقالة: بنی آدم، إسماعیل؛ ذو القدر، مالک (۲۰۲۶). من التیوقراطية إلى التیولوجيا السياسية: دراسة نموذج أردوغان للحکومة الإسلامية في

تركيا. دراسات الحکومة الإسلامية، ۲(۲)، ص ۳۵۳-۳۸۰. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.75337.1083>

تاريخ الاستلام: ۲۰۲۵/۱۲/۲۰؛ تاريخ المراجعة: ۲۰۲۶/۰۳/۱۲؛ تاريخ القبول: ۲۰۲۶/۰۴/۰۳؛ تاريخ النشر: ۲۰۲۶/۱۰/۰۲

نوع المقالة: بحثية

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

دون أن تُترشح مركزية القانون الوضعي أو تُنشئ مراكز قوى كهنوتية موازية. وتخلص الدراسة إلى تصنيف التجربة الأردوغانية بوصفها «ثيولوجيا سياسية مُدارة» لا ثيوقراطية دينية؛ فالدين فيها يُستدعى كمورد رمزي خطابي لتأسيس المشروعية وصياغة الهوية، في حين تبقى الأجهزة المؤسسية للدولة علمانية التكوين. وتبرهن الحالة التركية على تهاافت القسمية الحديثة بين العلمانية والثيوقراطية، كاشفةً عن إمكانية قيام صيغ سياسية هجينة تُفعل الرموز الدينية في ترشيد الثقافة السياسية دون المساس بالجوهر الدستوري للدولة الحديثة.

الكلمات المفتاحية: الحوكمة الإسلامية، تركيا، رجب طيب أردوغان، الثيولوجيا السياسية، الثيوقراطية، الشرعية السياسية، العلمانية.

از تئوکراسی تا تئوپلیتیک: واکاوی الگوی حکمرانی اسلامی اردوغان در ترکیه

اسماعیل بنی‌آدم^۱، مالک ذوالقدر^۲

^۱ دانشجوی دکتری، گروه روابط بین‌الملل، دانشکده علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران (نویسنده مسئول).
ismail.baniadam@iau.ac.ir

^۲ گروه روابط بین‌الملل، دانشکده علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. malek.zolghadr@yahoo.com

چکیده

پژوهش حاضر نسبت میان گفتمان حکمرانی اسلامی معاصر و مفهوم «تئوکراسی» را در چارچوب «تئوپلیتیک» و در بستر ترکیه معاصر تحت رهبری رجب طیب اردوغان بررسی می‌کند در ادبیات کلاسیک، تئوکراسی نظامی است که اقتدار سیاسی بر مبنای فقهی و مرجعیت روحانیان تکیه دارد؛ اما در بسیاری از جوامع مسلمان امروز، نمادها و زبان دینی در چارچوب‌های سکولار یا نیمه‌سکولار به کار می‌روند، بی‌آن‌که نظامی تئوکراتیک شکل گیرد. این وضعیت پرسش‌هایی درباره نقش دین در سیاست و نحوه ادغام آن در سازوکارهای انتخاباتی و قانونی جمهوری ترکیه ایجاد می‌کند. هدف پژوهش، تحلیل گفتمان سیاسی و شیوه‌های حکمرانی اردوغان و بررسی نحوه بهره‌گیری او از عناصر تئوپلیتیک همچون نمادپردازی دینی، روایت‌های هویت اسلامی و ارجاع به تاریخ عثمانی-اسلامی در چارچوب جمهوری و قانون اساسی سکولار ترکیه است. این مطالعه با روش تحلیل کیفی سیاسی و تحلیل گفتمان، مجموعه‌ای از سخنرانی‌ها، سیاست‌ها، اصلاحات نهادی و نمادهای سیاسی دولت اردوغان را بررسی می‌کند تا روشن سازد عناصر دینی چگونه در ساختار سکولار کشور ادغام یا بازتفسیر می‌شوند. یافته‌ها نشان می‌دهند که در دولت اردوغان، نمادهای دینی بیش از آن‌که مبنای تئوکراسی باشند، کارکرد مقبولیت‌بخشی سیاسی، انسجام فرهنگی و تقویت هویت ملی دارند. ترکیب سکولاریسم قانونی جمهوری ترکیه با ارجاعات هدفمند اسلامی الگویی هیبریدی از حکمرانی پدید آورده است. این الگو که می‌توان آن را «تئوپلیتیک دولتی مدیریت‌شده» نامید؛ مدلی که در آن نمادهای دینی به گونه‌ای کنترل‌شده در ساختار سکولار قانون اساسی ترکیه گنجانده می‌شوند. این چارچوب تحلیلی قابلیت تعمیم به الگوهای مشابه در دیگر جوامع مسلمان را دارد و نشان می‌دهد که تئوپلیتیک معاصر الزاماً به تئوکراسی رسمی منتهی نمی‌شود و می‌تواند شکل‌های ترکیبی و عمل‌گرایانه به خود بگیرد.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی اسلامی، ترکیه، اردوغان، تئوپلیتیک، تئوکراسی.

استاد به این مقاله: بنی‌آدم، اسماعیل؛ ذوالقدر، مالک (۱۴۰۵). از تئوکراسی تا تئوپلیتیک: واکاوی الگوی حکمرانی اسلامی اردوغان در ترکیه. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۲(۲)، ص ۳۵۳-۳۸۰. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.75337.1083>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۱۲/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۱۴؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۷/۱۰
نشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

مقدمه

رابطه میان دین و اقتدار سیاسی همچنان یکی از مباحث محوری در نظریه سیاسی معاصر است و جایگاه مهمی در تحلیل ساختارهای حکمرانی دارد. هدف حکمرانی، تنها اداره جامعه نیست، بلکه تحقق عدالت، عزت انسانی و ارزش‌های الهی در ساختارهای اجتماعی است که می‌توانند پایه‌ای محکم برای طراحی الگوی حکمرانی اسلامی و پاسخگویی به چالش‌های معاصر جوامع اسلامی باشند (عیسی‌نیا، ۱۴۰۴، ص ۵۲). این موضوع به‌ویژه در پژوهش‌هایی برجسته می‌شود که به نقش ابعاد هویتی و نمادین دین در شکل‌دهی و جهت‌دهی به قدرت دولتی در عرصه داخلی و خارجی می‌پردازند (Oztig & et al., 2025, p. 1). از این‌رو، مطالعه تعامل میان امور دینی و قدرت سیاسی برای فهم الگوهای معاصر حکمرانی اهمیت ویژه‌ای دارد و نشان می‌دهد که چگونه دین به طور فعال و عمیق در نظام‌های حقوقی، هویت ملی و مبارزات بر سر قدرت دولتی نقش ایفا می‌کند (Harvard Divinity School, 2026, para. 5). در ترکیه، گفتمان سیاسی اردوغان به‌گونه‌ای هدفمند از هویت اسلامی، روایت‌های اخلاقی-دینی و قرآنی بهره می‌گیرد (Kirdiş, 2025, p. 1). در حالی که الگوهای کلاسیک حکمرانی اسلامی در دکتَرین «توکراسی»^۱، اقتدار سیاسی را بر پایه نقش احکام مذهبی، دینی و قرآنی استوار می‌داند (Sullivan, 2009, p. 517)، ساختار جمهوری مدرن ترکیه-که از سال ۱۹۲۳ به‌طور رسمی سکولار است-زمینه‌ای فراهم کرده که در آن دین عمدتاً نه یک کارکرد نهادی و فقهی، بلکه یک نقش نمادین و سیاسی دارد (Karakuş, 2023, p. 111). در چنین شرایطی، شیوه حکمرانی اردوغان نمونه‌ای روشن از راهبرد «تئوپلیتیک»^۲ است. این الگو به‌طور آشکار با «توکراسی»-که در آن اقتدار مستقیم علما و مرجعیت فقهی نقش بنیادین دارد-تفاوت دارد. در حکمرانی اردوغان، اسلام به جای اشغال یک فضای معنوی، به طور فزاینده‌ای در روایت رسمی دولت به عنوان ابزاری برای انسجام سیاسی و مقبولیت اخلاقی استفاده می‌شود (Torcu, 2025, para. 6; Dudlak, 2025, para. 1). این راستا، نهاد ریاست امور دینی ترکیه (دیانت) نیز نمونه‌ای از یک سازمان دولتی مدیریت‌شده است که مرجعیتی مستقل از دولت ندارد و دین تحت کنترل دولت برای پیشبرد مقبولیت‌بخشی اقتدارگرایانه حکومت مورد استفاده ابزاری قرار می‌گیرد (Yilmaz & Albayrak, 2022)؛ به نحوی که این سازمان، امور دینی اسلامی را در یک دولت سکولار مشروطه تنظیم می‌کند و وظیفه قانونی آن تضمین سکولاریسم در ترکیه بوده و از ساختارهای واقعی توکراتیک (شریعت) دور است (Siska, 2017, p. 114). اردوغان در سخنرانی‌ها و ارتباطات رسمی خود بارها از ارجاعات اسلامی برای تقویت هویت ملی و بسیج اجتماعی بهره گرفته، اما ساختار حکمرانی دینی ترکیه همچنان بر سکولاریسم قانونی استوار است

1. Theocracy

2. Theopolitics

(Yavuz, 2020, pp. 43-45). پژوهش‌های متعددی با بهره‌گیری از چارچوب مفهومی تئوپلیتیک نشان می‌دهند که دولت اردوغان چگونه از نمادهای دینی به‌عنوان منابع مقبولیت سیاسی جهت تثبیت جایگاه خود در داخل و جهان استفاده می‌کند (Öztiürk & Alemdar, 2026, p. 1; Raza, 2025, para. 1). این تحلیل نشان می‌دهد که با وجود نقش پررنگ دین در گفتمان عمومی و هویت ملی، ساختار حکمرانی ترکیه در دوره اردوغان با معیارهای تئوکراسی اسلامی، شریعت و فقه تطابق ندارد. این کشور الگوی «تئوپلیتیک دولتی مدیریت‌شده» را ارائه می‌کند؛ مدلی که در آن ارجاعات اسلامی به مقبولیت‌بخشی سیاسی کمک می‌کنند، اما جایگزین اقتدار قانون اساسی نمی‌شوند. چنین تمایزی درک عمیق‌تری از پیوند دین و حکمرانی در جوامع مسلمان و شیوه‌های ترکیب هویت اسلامی با الزامات دولت مدرن فراهم می‌سازد.

۱. بیان مسئله

رابطه اسلام و حکمرانی سیاسی در دوره رجب طیب اردوغان به یکی از موضوعات اصلی مطالعات مربوط به ترکیه معاصر تبدیل شده است. سیاست معاصر ترکیه الگویی ترکیبی ارائه می‌دهد که در آن نمادهای اسلامی، هویت ملی و نهادهای دموکراتیک هم‌زمان حضور دارند (Kassymova, 2025, pp. 9-10). ارجاعات دینی در ارتباطات سیاسی و شکل‌دهی هویت عمومی نقش مهمی ایفا می‌کنند، اما به ایجاد اقتدار روحانیت یا قوانین دینی نمی‌انجامند و حکمرانی دینی ترکیه بر ساختار سکولار ریسم استوار است (Yavuz, 2020, pp. 43-45). یکی از چالش‌های اصلی در ادبیات موجود، ابهام مفهومی اصطلاح تئوپلیتیک است؛ مفهومی که با وجود کاربرد گسترده برای توضیح رابطه دین و قدرت، حدود تحلیلی آن در مورد ترکیه روشن نیست. بسیاری از پژوهش‌ها بر ساختارهای رسمی و نهادهای دولتی تمرکز کرده‌اند (Lim, 2026, paras. 3-4; Gözaydın, 2016) و کمتر به ابعاد نمادین، گفتمانی و اجراگرانه به‌کارگیری اسلام در سیاست‌ورزی اردوغان توجه داشته‌اند. علاوه‌بر این، بسیاری از مطالعات، اندیشه سیاسی اسلامی را امری ثابت می‌پندارند و شیوه‌هایی را نادیده می‌گیرند که طی آن‌ها اردوغان و حزب عدالت و توسعه میراث اسلامی را در واکنش به شرایط اجتماعی و سیاسی معاصر بازخوانی و بازتفسیر می‌کنند. این خلأ موجب محدود شدن درک پژوهشی از این مسئله می‌شود که چگونه اردوغان از روایت‌های اسلامی و نشانگان هویتی بهره می‌برد، بدون آنکه ساختار سیاسی ترکیه را به نظامی تئوکراتیک تبدیل کند. از این‌رو، نیاز به چارچوب تحلیلی دقیق‌تری وجود دارد که بتواند تمایز میان حکمرانی تئوپلیتیک اردوغان و تئوکراسی کلاسیک اسلامی را روشن سازد. چنین چارچوبی می‌تواند نشان دهد که گفتمان دینی چگونه در درون نظم قانون اساسی ترکیه عمل می‌کند، چگونه در مقبولیت‌بخشی سیاسی و شکل‌دهی هویت ملی تأثیر می‌گذارد و چرا این روندها با الگوهای تاریخی حکمرانی تئوکراتیک (شریعت) تفاوت دارند.

۲. اهمیت پژوهش

این پژوهش با ارائه تمایزی روشن میان رویکرد تتوپلیتیک رجب طیب اردوغان در حکمرانی و الگوهای کلاسیک تتوکراسی اسلامی، به ادبیات علم سیاست درباره رابطه دین و سیاست در ترکیه معاصر کمک می‌کند. با ارزیابی این مفاهیم، مطالعه حاضر یکی از چالش‌های ماندگار در پژوهش‌های سیاسی را در خصوص گرایش به یکسان‌انگاری میان گفتمان سیاسی دین‌محور و ساختارهای رسمی تتوکراتیک در بافت جوامع مسلمان مورد توجه قرار می‌دهد. یکی از دستاوردهای نظری این پژوهش، ارائه چارچوبی تازه برای فهم نسبت دین و حکمرانی می‌باشد؛ چارچوبی که در آن دین نقشی نمادین دارد و در کنار ساختارهای بوروکراتیک و قانونی مدرن عمل می‌کند. این الگوی ترکیبی نشان می‌دهد که هویت دینی و ملی می‌توانند در محدوده قواعد دموکراتیک هم‌زمان حضور یابند، بدون آنکه به شکل‌گیری حاکمیت دینی منجر شوند. از دیگر نوآوری‌های این پژوهش، تمرکز آن بر ابعاد گفتمانی و نمادین سیاست است. در حالی که بخش عمده ادبیات موجود بر نهادهای رسمی از جمله دیانت یا چارچوب‌های قانونی متمرکز است، این مطالعه بر نقش گفتمان سیاسی، روایت‌پردازی و کنش‌های نمادین در چگونگی ادغام ارجاعات اسلامی در حکمرانی تأکید می‌کند. این رویکرد به درکی جامع‌تر از شیوه‌هایی می‌انجامد که از طریق آن‌ها راهبردهای تتوپلیتیک در مقبولیت‌بخشی سیاسی، ساخت هویت و بسیج اجتماعی نقش‌آفرینی می‌کنند، بی‌آنکه ویژگی‌های ساختاری تتوکراسی اسلامی را بازتولید کنند. در نهایت، این پژوهش چارچوبی تحلیلی با قابلیت کاربرد تطبیقی در سایر زمینه‌های سیاسی ارائه می‌دهد؛ زمینه‌هایی که در آن‌ها دین به صورت نمادین در دل نهادهای دولتی عمل می‌کند. با تفکیک میان «تتوپلیتیک نمادین» و «تتوکراسی نهادی»، مطالعه حاضر به ارتقای دقت مفهومی کمک می‌کند و ابزار تحلیلی تازه‌ای در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد، تا الگوهای حکمرانی در جوامع مختلف مسلمان را با نگاهی دقیق‌تر و مقایسه‌ای بررسی کنند.

۳. مرور ادبیات

ادبیات پژوهشی داخلی درباره دین و حکمرانی در ترکیه بر نقش چندلایه اسلام در سیاست معاصر، به‌ویژه در دوره رهبری اردوغان، تأکید می‌کند. یاووز و اوزتورک (۲۰۱۹) نیز استدلال می‌کنند که بهره‌گیری از هویت اسلامی در چارچوب قانون اساسی ترکیه، عمده‌تأثیر برای تقویت مقبولیت سیاسی و مصالح دولت بوده است. یاووز (۲۰۱۹) استدلال می‌کند که سکولاریسم و اسلام‌گرایی در ترکیه، با وجود تقابل ظاهری، در عمل دوروی یک سکه هستند و مراحل تاریخی این تعامل را از تعریف سکولاریسم ترکیه، ریشه‌یابی اجتماعی سیاسی آن، بازگشت اسلام به عنوان هویت مخالف، تأثیر سیاست‌های نولبرال در کاهش کنترل دولت بر دین و تفسیرهای اجتماعی جدید از اسلام، تا بازآفرینی سکولاریسم توسط

حزب عدالت و توسعه دنبال می‌کند. همچنین، اوزتورک (۲۰۱۸ ب) نشان می‌دهد که نهاد دیانت، به‌عنوان مرجع رسمی امور دینی در ترکیه، با وجود گسترش فعالیت‌ها و حضور عمومی، همچنان نهادی بوروکراتیک و وابسته به دولت باقی مانده است و در جهت اجرای ایدئولوژی سیاسی کادر حاکم فعالیت می‌کند. گول^۱ (۲۰۰۹) در پژوهشی ظهور اسلام سیاسی در ترکیه را در چارچوب دوران قدرت حزب عدالت و توسعه با اشاره به عوامل پیچیده اجتماعی، اقتصادی، تاریخی و ایدئولوژیکی تحلیل می‌کند و پیچیدگی وابستگی متقابل بین اسلام، سکولاریسم و دموکراسی‌سازی در ترکیه تأکید دارد. در سطح بین‌المللی، ترکیه در بستر مطالعات مقایسه‌ای گسترده‌تر درباره رابطه دین و حکمرانی مدرن قرار دارد. جانگردن^۲ (۲۰۲۲) در کتاب مرجع خود به‌طور جامع به ابعاد گوناگون ترکیه معاصر، از جمله سیاست، اقتصاد، جامعه و فرهنگ می‌پردازد و به‌ویژه بر دواگانگی و قطبی شدن بین سکولاریسم و دین به‌عنوان یکی از محورهای اصلی هویت و کشمکش در ترکیه مدرن تأکید دارد. مانداولیل^۳ (۲۰۲۰) استدلال می‌کند که بسیاری از رهبران سیاسی در کشورهای مسلمان مانند ترکیه، مفاهیم اسلامی را در چارچوب دولت مدرن - شامل رقابت انتخاباتی، بوروکراسی و هنجارهای بین‌المللی - بازتفسیر نموده و رهبران اسلام‌گرا مانند اردوغان، از همان ابزارهای دولت مدرن برای کسب قدرت و مقبولیت استفاده می‌کنند. مطالعه تانک^۴ (۲۰۰۵)، پیروزی حزب عدالت و توسعه را که ریشه مذهبی دارد، به‌عنوان چالشی برای دموکراسی ترکیه با سنت قوی سکولار تعریف می‌کند. اگرچه ارتش استفاده از دین برای اهداف سیاسی را محکوم می‌کند، اما در گذشته از دین به‌عنوان ابزاری سیاسی برای خدمت به منافع ملی استفاده کرده است. با وجود پژوهش‌های متعدد داخلی و بین‌المللی، ادبیات موجود همچنان با محدودیت‌هایی مواجه است. یکی از ضعف‌ها، خلط میان بلاغت دینی و تئوتوکراتیک است؛ به نحوی که بسیاری از مطالعات بر تغییرات نهادی تمرکز می‌کنند و به راهبردهای گفتمانی اردوغان در استفاده از مضامین اسلامی کمتر توجه دارند. توغال^۵ (۲۰۰۹) نیز رویکردهایی را نقد می‌کند که اندیشه سیاسی اسلامی را ثابت و یکپارچه می‌دانند و تأکید دارد که اردوغان نمادهای اسلامی را به‌صورت گزینشی و متناسب با شرایط متغیر سیاسی بازتفسیر و تغییر داده است. به همین دلیل، انعطاف‌پذیری گفتمان اسلامی او کمتر به‌طور نظام‌مند بررسی شده و پژوهش حاضر به دنبال تحلیل ماهیت انعطاف‌پذیری و سازشکارانه گفتمان اردوغان می‌باشد. یکی دیگر از محدودیت‌های ادبیات موجود، نبود تمایز روشن میان حکمرانی تئوپلیتیک و تئوکراسی اسلامی است. با وجود اشاره به نقش پررنگ دین در گفتمان اردوغان، کمتر

1. Göl

2. Jongerden

3. Mandaville

4. Tank

5. Tuğal

توضیح داده شده که نمادهای اسلامی چگونه می‌توانند بدون تغییر ساختار حقوقی سکولار فعال باشند. بنابراین، چارچوبی منسجم برای تحلیل الگوی تئوپلیتیک، و نه تئوکراتیک اردوغان ارائه نشده است. همچنین پژوهش‌های پیشین به‌طور کامل نشان نمی‌دهند که روایت‌های دینی چگونه به هویت‌سازی، مقبولیت سیاسی و انسجام اجتماعی کمک می‌کنند، بی‌آنکه دولت را به نظامی مبتنی بر اقتدار روحانی تبدیل کنند. این پژوهش با تکیه بر نظریه سیاسی و تحلیل گفتمان، تمایزی دقیق میان سیاست دینی نمادین و تئوکراسی نهادی پیشنهاد نموده و به درک روشن‌تر الگوی حکمرانی ترکیه معاصر کمک می‌کند.

۴. چارچوب نظری پژوهش

چارچوب نظری پژوهش بر تئوپلیتیک معاصر تکیه دارد؛ رویکردی که توضیح می‌دهد کنش‌گران سیاسی چگونه از نمادها و روایت‌های دینی برای مقبولیت‌بخشی استفاده می‌کنند، بدون آنکه ساختارهای تئوکراتیک دینی ایجاد شود (Da Silva Bezerra, 2026, p. 23). تئوپلیتیک نشان می‌دهد که دین به صورت نمادین و در سطح گفتمانی در راستای سیاست و باورهای دینی مردم مورد استفاده ابزاری قرار می‌گیرد (Kormina, 2025, p. 303). در ترکیه، گفتمان سیاسی اردوغان نمونه‌ای از حکمرانی تئوپلیتیک است؛ زیرا ارجاعات اسلامی وی به‌طور راهبردی، بر ترکیب یکپارچه نمادها، ایده‌ها و اعمال مذهبی با گفتمان سیاسی وی استوار است (Tepe, 2023, paras. 2-3) و برای تقویت مقبولیت و هویت ملی به‌کار می‌رود و دیدگاهی را در مورد رابطه در حال تحول بین دین، سکولاریسم و قدرت سیاسی در ساختار حقوقی و قانون اساسی سکولار ترکیه مدرن نشان می‌دهد (Sarihan, 2026, p. 1). این چارچوب نظری بر سه سنت فکری استوار است. نخست، نظریه تئوپلیتیک که نقش نمادین دین در مقبولیت‌سازی، و تقویت و قدرت حاکم را نشان می‌دهد (McAllister & Napolitano, 2020, p. 3). دوم، نظریه‌های مقبولیت سیاسی به‌ویژه گونه‌شناسی و بر نشان می‌دهد که نمادهای دینی می‌توانند با اقتدار کاریزماتیک و قانونی-عقلانی تلفیق شوند (Akinlabi, 2022, p. 11; Turner, 2013, p. 135). سوم، رویکرد سازه‌انگار بر نقش معناسازی کنش‌گران تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که پیامدهای سیاسی حاصل روایت‌پردازی، هویت‌سازی و بارگذاری معنایی بر مفاهیم گفتمانی است (Pate, 2018, pp. 1-3). این سه مدل تمایز میان رویکرد اردوغان و الگوهای کلاسیک تئوکراتیک را روشن می‌کنند. در سطح مفهومی و عملیاتی، پژوهش حاضر چهار متغیر مفهومی را به‌کار می‌گیرد. «حکمرانی تئوپلیتیک» به‌عنوان متغیر مستقل، بهره‌گیری نمادین از روایت‌ها و ارجاعات اسلامی در چارچوب سکولار را توصیف می‌کند و به‌صورت عملیاتی از طریق تحلیل مضمون و فراوانی این ارجاعات در سخنرانی‌ها و سیاست‌ها سنجیده می‌شود. «تئوکراسی اسلامی» متغیر مقایسه‌ای است که بر اقتدار نهادی روحانیت و بنیان‌بودن قانون دینی استوار است. «مقبولیت سیاسی» متغیر وابسته بوده و از نمادهای دینی، رهبری کاریزماتیک و ساختارهای قانونی تغذیه

می‌کند. در نهایت، «هویت ملی» به عنوان متغیر میانجی، پیوند ارزش‌های اسلامی با روایت‌های تمدنی اسلامی، تاریخ جمعی و نوع‌ثانی را توضیح می‌دهد. مدل مفهومی پژوهش نشان می‌دهد که بهره‌گیری تئوپلیتیک اردوغان از روایت‌های اسلامی، از طریق نقش میانجی هویت ملی، به تقویت مقبولیت سیاسی منجر می‌شود؛ در حالی که به دلیل پابرجا بودن ساختار سکولار قانون اساسی، همچنان از الگوهای تئوکراتیک متمایز است. بنابراین، گفتمان دینی در حکمرانی اردوغان بدون ایجاد ساختار تئوکراتیک، کارکردی نمادین و راهبردی دارد و به شکل‌دهی اقتدار و روایت‌های سیاسی کمک می‌کند.

۵. روش پژوهش

این پژوهش از روش کیفی مبتنی بر تحلیل گفتمان انتقادی با تکیه بر چارچوب سه‌لایه نورمن فرکلاف^۱ (۲۰۲۳) استفاده نموده و در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین سازمان یافته است. در لایه توصیف (تحلیل متنی-زبانی)، ساختارهای نحوی، افعال معلوم و مجهول، ضمائر قطبی ساز مانند «ما» در برابر «آنها»، استعاره‌ها و بارگذاری‌های معنایی در سخنرانی‌های اردوغان بررسی می‌شود، تا سازوکارهای زبانی مشروعیت‌بخشی شناسایی گردد. در لایه تفسیر (عمل گفتمانی- بینامتنی)، شیوه تولید متون، دلالت‌های بینامتنی شامل ارجاع پنهان به آیات، احادیث و تاریخ عثمانی و نیز بافتار سیاسی-اجتماعی تولید گفتمان تحلیل می‌گردد. در لایه تبیین (عمل اجتماعی- سیاسی)، چگونگی تثبیت قدرت، هژمونی‌سازی و پیامدهای این گفتمان برای ساختار سیاسی ترکیه بررسی می‌شود. جامعه کیفی پژوهش شامل منابعی است که بازتاب‌دهنده گفتمان دینی در حکمرانی ترکیه، از جمله سخنرانی‌های رسمی اردوغان در دوره ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۵، بیانیه‌های سیاستی، گزارش‌های دیانت و متون پارلمانی و قانون اساسی مرتبط با رابطه دین و دولت است. اسناد با نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند، تا مواردی با ارجاعات صریح به اسلام، هویت ملی و مقبولیت سیاسی بررسی شوند. نمونه شامل ۱۰ سخنرانی مهم ریاست جمهوری (با ارجاعات دینی صریح به وحدت ملی، هویت یا مقبولیت وجود دارد) و ۵ سند سیاستی و حقوقی است که امکان تحلیل عمیق گفتمانی را فراهم می‌کند. ابزار اصلی گردآوری داده‌ها تحلیل اسناد مکتوب شامل سخنرانی‌های رسمی ریاست جمهوری، اسناد دیانت و پژوهش‌های دانشگاهی درباره رابطه دین و دولت است. این روش امکان کدگذاری نظام‌مند مضامین، روایت‌ها و الگوهای نمادین را فراهم می‌کند. روش تحلیل داده‌ها بر تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف استوار است و در سه مرحله انجام می‌شود: کدگذاری باز (شناسایی مضامین اسلامی، ارجاعات نمادین و الگوهای مقبولیت‌بخشی در سطح متنی)، کدگذاری محوری (دسته‌بندی مضامین در مقوله‌های اصلی نمادگرایی دینی، هویت ملی و مشروعیت سیاسی و شناسایی روابط بینامتنی) و کدگذاری انتخابی (انتخاب

1. Fairclough

مقوله‌های مرکزی و بررسی روابط بین آن‌ها در سطح اجتماعی-سیاسی). این فرایند امکان مقایسه نظام‌مند گفتمان اردوغان با الگوهای کلاسیک تئوکراسی اسلامی را فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که ارجاعات دینی در گفتمان اردوغان عمدتاً کارکردی نمادین و فرهنگی دارند و رویکرد تئوکراتیک و شریعت‌محور ندارند. این مقایسه نشان می‌دهد که ساختار حقوقی ترکیه سکولار بوده و تنظیم امور دینی از طریق نهاد بوروکراتیک دیانت انجام می‌شود (U.S. Department of State, 2025, paras. 1-2). ترکیب کدگذاری تماتیک و تحلیل مقایسه‌ای امکان تفکیک کارکرد نمادین (حکمرانی تئوپلیتیک) ارجاعات دینی از الگوهای نهادی (تئوکراتیک) را فراهم می‌کند.

۶. پیکره متنی و توصیف داده‌ها

برای شفافیت روش‌شناختی، پیکره متنی شامل دو دسته است: نخست، سخنرانی‌های رسمی اردوغان در بازه ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۵ با نمونه‌گیری هدفمند؛ دوم، اسناد سیاسی و نهادی سازمان دیانت و متون قانونی مرتبط با رابطه دین و دولت. دو نمونه از متون نیز به‌عنوان الگوی تحلیل معرفی می‌شوند. انتخاب داده‌ها براساس سه معیار اصلی بوده است:

نخست، ارتباط موضوعی (ارجاعات صریح به اسلام، هویت ملی، مقبولیت سیاسی یا رابطه دین و دولت)؛ دوم، تنوع بافتاری (پوشش طیفی از بافتارهای سیاسی مانند سخنرانی‌های انتخاباتی، پیام‌های مناسبتی و اسناد رسمی)؛ و سوم، نمایندگی نهادی (بازتاب‌دهنده چارچوب نهادی رسمی حکمرانی دینی در ترکیه جهت مقایسه با الگوهای تئوکراتیک که در آن‌ها نهاد دینی مستقل از دولت) استوار است. تنوع بافتاری داده‌ها (مناسبتی، بحرانی، انتخاباتی، نهادی) و تنوع مخاطبان (ملی، منطقه‌ای، بین‌المللی) به پژوهش امکان می‌دهد تا الگوهای گفتمانی را در زمینه‌های مختلف شناسایی و مقایسه کند. داده‌های گردآوری شده با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۲۰۲۳) کدگذاری شده‌اند. فرایند کدگذاری شامل سه مرحله است: کدگذاری باز (شناسایی مضامین اسلامی، ارجاعات نمادین و الگوهای مقبولیت‌سازی)، کدگذاری محوری (دسته‌بندی مضامین در مقوله‌های اصلی مانند نمادگرایی دینی، هویت ملی، مشروعیت سیاسی)، و کدگذاری انتخابی (انتخاب مقوله‌های مرکزی و بررسی روابط بین آن‌ها). این فرایند امکان مقایسه نظام‌مند گفتمان اردوغان با الگوهای کلاسیک تئوکراسی اسلامی را فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که ارجاعات دینی در گفتمان اردوغان عمدتاً کارکردی نمادین و فرهنگی داشته و رویکرد تئوکراتیک و شریعت‌محور ندارند. بافتار سیاسی و مخاطبان هدف: اردوغان ارجاعات دینی را متناسب با بافتارهای سیاسی گوناگون (مناسبتی، بحرانی، انتخاباتی و دیپلماتیک) و مخاطبان متفاوت (ملت ترکیه، رأی‌دهندگان محافظه‌کار، اعضای حزب، مسلمانان بالکان، ترک‌ها و کردها و اعراب، و جهان اسلام) به‌کار می‌گیرد. این تنوع نشان می‌دهد که دین در گفتمان او ابزاری راهبردی برای

مقبولیت بخشی سیاسی، هویت سازی و بسیج اجتماعی است و بر مبنای نظام تئوکراتیک (شریعت) نیست. اسناد دیانت نیز بافتار نهادی خاص خود را دارند. اسناد نهادی و حقوقی انتخاب شده نشان می دهند که در ترکیه، دین در چارچوب سکولاریسم قانونی و به عنوان نهادی اداری و خدماتی زیر نظر دولت سازمان دهی شده است. قانون شماره ۷۰۳ (۲۰۱۸) دیانت را به نهادی کاملاً دولتی تحت نظارت ریاست جمهوری تبدیل کرد و گزارش های سالانه دیانت (۲۰۲۲ و ۲۰۲۳) تأکید می کنند که این نهاد قدرت قانون گذاری یا قضایی ندارد. قانون اساسی (۱۹۸۲) نیز بر جدایی نهاد دین از دولت و سکولاریسم قانونی تصریح دارد. گزارش های وزارت خارجه آمریکا (۲۰۲۲ و ۲۰۲۵) این چارچوب را تأیید می کنند. در نتیجه، دین در ساختار نهادی ترکیه جایگاهی اداری و خدماتی دارد، نه اقتدار قانون گذاری یا قضایی مستقل؛ و همین ویژگی، ترکیه را از تئوکراسی کلاسیک متمایز می سازد. در جدول (۱) مشخصات ده سخنرانی مهم انتخاب شده از رجب طیب اردوغان آمده است. این سخنرانی ها براساس معیارهای فوق الذکر انتخاب شده اند و طیف موضوعات، بافتارها و مخاطبان را پوشش می دهند.

جدول ۱- سخنرانی های رسمی اردوغان

تاریخ	عنوان / مناسبت	بافتار سیاسی	مخاطب هدف	ارجاعات کلیدی	کد تحلیلی
۱ ۲۰۱۶	صدمین سال رسمیت اسلام در کرواسی	سفر دیپلماتیک / تنوع فرهنگی	مسلمانان بالکان و نخبگان ترک	احترام به تنوع دینی به منزله گنج گران بهاء	نمادگرایی دینی برای وحدت ملی
۲ ۲۰۱۶	پیام روز جمهوری	مناسبتی / تأکید بر تداوم تاریخی	ملت ترکیه	دستاوردهای دولت ۲۲۰۰ ساله و میراث سلجوقی و عثمانی	دین در ساخت هویت نوعثمانی
۳ ۲۰۱۸	سخنرانی درباره حمله به اقتصاد ترکیه	بحران اقتصادی / پیش از انتخابات	رأی دهندگان محافظه کار ترک	حمله به اقتصاد = حمله به نماز و پرچم	دین در راستای مقبولیت سیاسی
۴ ۲۰۱۸	دعای اردوغان در کنگره حزبی	انتخاباتی / حزبی	اعضای حزب عدالت و توسعه	ترکیب قرآن با گفتمان سیاسی و انتخابات	دین در راستای مقبولیت سیاسی
۵ ۲۰۲۰	پیام درباره کرونا و رمضان	بحران بهداشتی	ملت ترکیه و جهان اسلام	عبور از کرونا = عید دوگانه در پایان رمضان	مقبولیت سیاسی از طریق نمادهای دینی
۶ ۲۰۲۰	بازگشایی ایاصوفیه به عنوان مسجد	نمادین / سیاست هیتی	جهان اسلام	بازگشت ترکیه به ریشه های تمدن اسلامی	دین در ساخت هویت نوعثمانی
۷ ۲۰۲۱	سخنرانی سالگرد کودتای ۱۵ جولای	پس از کودتا / وحدت ملی	ملت ترکیه	پیروزی حقیقت بر دروغ، عدالت بر ظلم	نمادگرایی دینی برای وحدت ملی
۸ ۲۰۲۴	پیام درباره وحدت مسلمانان	مناسبتی / وحدت اسلامی	ترک ها، کردها، اعراب	اسلام سنگ بنای همه قومیت هاست	نمادگرایی دینی برای وحدت ملی

تاریخ	عنوان / مناسبت	بافتار سیاسی	مخاطب هدف	ارجاعات کلیدی	کد تحلیلی
۹ ۲۰۲۶	سخنرانی درباره ارزش‌های دینی مشترک	مناسبتی / تأکید بر وحدت	جهان اسلام	دین ما یکی است و آن هم اسلام است	نمادگرایی دینی برای وحدت ملی
۱۰ ۲۰۲۶	سخنرانی درباره اتحاد جهان اسلام	دیپلماسی منطقه‌ای	رهبران اسلامی	تلاش برای تقویت اتحادها و کاهش اختلافات	مقبولیت سیاسی منطقه‌ای

جدول (۲) مشخصات پنج سند سیاسی و نهادی سازمان دیانت را نشان می‌دهد که در پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

جدول ۲- اسناد سیاسی و نهادی سازمان دیانت

سال	سند	نوع	محتوای کلیدی	کد تحلیلی
۱ ۲۰۱۸	قانون شماره ۷۰۳ (بازتنظیم سازمان دیانت)	قانونی	تثبیت دیانت به‌عنوان نهاد کاملاً دولتی تحت نظارت ریاست جمهوری	دین نمادین در ساختار حکمرانی نهادی
۲ ۲۰۲۲	گزارش سالانه دیانت	نهادی	تصریح به نبود قدرت قانون‌گذاری و محدود بودن وظایف به ارشاد دینی	دین نمادین در ساختار حکمرانی نهادی
۳ ۲۰۲۳	گزارش سالانه دیانت	نهادی	تأکید بر وظایف خدماتی و ارشادی	دین نمادین در ساختار حکمرانی نهادی
۴ ۱۹۸۲ (با اصطلاحات)	متن چارچوب حقوقی سکولار	حقوقی	تأکید بر سکولاریسم قانونی و جدایی نهاد دین از دولت	دین نمادین در ساختار حکمرانی نهادی
۵ ۲۰۲۲ و ۲۰۲۵	گزارش وزارت امور خارجه آمریکا درباره آزادی مذهبی در ترکیه	بین‌المللی	تأیید سکولاریسم قانونی و کنترل دولتی بر امور دینی	دین نمادین در ساختار حکمرانی نهادی

۷. یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی سه‌لایه فرکلاف در سه سطح: سطح توصیف (تحلیل زبانی-متنی)؛ سطح تفسیر (تحلیل گفتمانی-بینامتنی)؛ و سطح تبیین (تحلیل اجتماعی-سیاسی) سازمان‌دهی شده‌اند. در هر بخش، نمونه‌هایی از سخنرانی‌های اردوغان و اسناد نهادی براساس این سه لایه تحلیل می‌شوند، تا نشان داده شود چگونه ارجاعات دینی در خدمت مقبولیت‌سازی قرار می‌گیرند، بدون آنکه به اقتدار نهادی تئوکراتیک تبدیل شوند. تحلیل انجام‌شده چهار مضمون اصلی را مشخص می‌کند که شامل: گفتمان نمادگرایی دینی برای وحدت ملی، ساختارهای نمادین دینی در حکمرانی نهادی، دین در ساخت هویت نوع‌گمانی و دین در راستای مقبولیت سیاسی می‌باشند.

۷-۱. گفتمان تئوپلیتیک اردوغان در راستای همبستگی ملی

یکی از یافته‌های محوری پژوهش، برجستگی نمادگرایی دینی در گفتار اردوغان است. سخنرانی‌های او

مکرراً به مفاهیمی چون عدالت و وحدت ملی ارجاع می‌دهد؛ مضامینی که در پژوهش‌ها بیشتر کارکرد نمادین دارند و نقش نهادی یا حقوقی مستقیمی برای آن‌ها شناسایی نشد (Tokdoğan, 2024, pp. 1-2; Mastery, 2026, pp. 1-2; Özoflu & Gerim, 2025, p. 16) (16). گفت‌مان اردوغان با اتکاء بر ارزش‌های دینی مشترک، چشم‌اندازی گسترده‌تر از هویت و وحدت ملی ترسیم می‌کند (Yavuz, 2026, pp. 1-2). برای نمونه، اردوغان در خصوص ارزش‌های دینی مشترک در سخنرانی ۱۳ مارس اظهار داشت: ما هرگونه تبعیض بر پایه نژاد، مذهب، دین، زبان و خاستگاه را رد می‌کنیم. ما دینی به نام «سَنّی‌گری» یا «شیعه‌گری» نداریم؛ دین ما یکی است و آن هم اسلام است (Erdoğan, 2026b, para. 1). او طی سخنانی در مراسمی به مناسبت یکصدمین سال رسمیت دین اسلام در کرواسی، در مرکز اسلامی زاگرب گفت: ما تنوع دینی و فرهنگی ترکیه را که به‌سان موزائیکی ساختار اجتماعی کشور ما را تشکیل داده است، به‌مثابه یک گنج گران‌بهاء می‌دانیم (Erdoğan, 2016a, para. 1). در سخنرانی دیگری، اردوغان با استفاده از مفاهیمی مانند شهادت و دفاع از عدالت، مقاومت و وحدت ملی در برابر کودتا را در چارچوبی اخلاقی و دینی تفسیر کرد و حادثه ۱۵ جولای را پیروزی حقیقت بر دروغ، پیروزی عدالت بر ظلم و پیروزی آزادی بر تحقیر اعلام نموده و از ملتی که از آزادی، اذان، پرچم و میهن دفاع کردند، قدردانی کرد (Erdoğan, 2021, paras. 3-4). اردوغان افزود: «ما با تکیه بر ایمان، وحدت ملی، زیرساخت‌های پیشرفته تولید داخلی و همبستگی مثال‌زدنی خود، در حال کسب نتایج فداکاری‌هایی هستیم که با صبر و شکیبایی انجام داده‌ایم (Erdoğan, 2020, para. 12). همچنین، در پیام خود در سال ۲۰۲۴، اسلام را محور وحدت ملی توصیف کرد و گفت: «اسلام سنگ بنای همه قومیت‌ها در منطقه است و ترک‌ها، کردها و اعراب را متحد می‌کند» و جامعه را به همبستگی و همیاری بر مبنای ارزش‌های دینی فراخواند (Erdoğan, 2024, para. 5). ایشان همچنین در سخنرانی خود در مراسم «هفته میلاد پیامبر (ص)» در استانبول گفت: «ما معتقدیم که در وحدت، خیر و برکت نهفته است؛ از این‌رو برای تقویت اتحادها و کاهش اختلافات، چه در میان خودمان و چه در سراسر جهان اسلام، تلاش می‌کنیم» (Erdoğan, 2026a, para. 1-2). در آستانه انتخابات و پس از تلاوت بخشی از قرآن (سوره بقره)، اردوغان به حضار گفت: «این وحدت باید دائمی باشد. تمام جهان اسلام از وحدت ما حمایت می‌کند» (Tepe, 2023, para. 2). در این سخنرانی، اردوغان قرآن را با گفتمان سیاسی (وحدت و انتخابات) ترکیب کرد و رأی دادن به اردوغان را معادل حفظ وحدت اسلامی و وحدت جهان اسلام می‌داند. ارجاعات دینی در گفتمان اردوغان بیشتر کارکردی فرهنگی و نمادین دارند تا نهادی و تئوکراتیک. او با بسیج روایات و نمادهای اسلامی، احساسات اخلاقی را برمی‌انگیزد و به همبستگی اجتماعی و وحدت ملی کمک می‌کند. این نمادپردازی تئوپلیتیک، سیاست‌ها را در قالب روایت‌های اخلاق محور سازگار با جامعه ترکیه چارچوب‌بندی می‌نماید، بدون آنکه به دنبال حکمرانی روحانیت یا استقرار فقه اسلامی باشد.

(Göl, 2009, p. 795). گفتمان تئوپلیتیک اردوغان با محوریت همبستگی ملی را می‌توان در ساختار سه‌لایه فرکلاف (توصیف، تفسیر و تبیین) خلاصه کرد. در سطح توصیف (زبانی-متنی)، سخنرانی‌های اردوغان از چهار الگوی اصلی برای مشروعیت‌بخشی استفاده می‌کنند: نخست، ضمایر جمعی و قطبی‌سازی؛ «ما» برای هویت جمعی مؤمنان و «آنها» برای دشمنان داخلی و خارجی، مانند سخنرانی ۱۵ جولای ۲۰۲۱ (Erdoğan, 2021)؛ دوم، افعال معلوم و جهت‌گیری کنشی (ما رد می‌کنیم، ما می‌دانیم) که موضعی فعال و اقتدارگرایانه می‌سازد، مانند سخنرانی ۱۳ مارس ۲۰۲۶ (Erdoğan, 2026b)؛ سوم، استعاره‌های دینی-ملی زنجیره‌ای مانند «شهادت»، «پرچم»، «اذان» و «میهن» که مفاهیم سیاسی-اقتصادی را به مقدسات پیوند می‌زنند، مانند توصیف حمله به اقتصاد به‌عنوان «حمله به نماز و پرچم» در سخنرانی ۲۰۱۸ (Erdoğan, 2018) و چهارم، بارگذاری معنایی واژگانی چون «عدالت، وحدت و برادری با بار اسلامی-اخلاقی که در بافتارهایی مانند هفته میلاد پیامبر (ص) به مفاهیمی فراتاریخی تبدیل می‌شوند (Erdoğan, 2026a).

در سطح تفسیر، گفتمان اردوغان دارای چهار دلالت بینامتنی است: نخست، بینامتنیت قرآنی؛ در سخنرانی انتخاباتی ۲۰۱۸ با محوریت وحدت (Tepe, 2023)؛ دوم، بینامتنیت تاریخی-عثمانی؛ در سخنرانی ۲۹ اکتبر ۲۰۱۶ با محوریت تداوم تاریخی امپراتوری عثمانی اسلامی (Erdoğan, 2016b)؛ سوم، بینامتنیت حدیثی-نبوی؛ در سخنرانی ۲۰۲۴، با محوریت اسلام به‌عنوان محور وحدت ملی و امت اسلامی (Erdoğan, 2024) و چهارم، بافتار تولید گفتمان؛ این سخنرانی‌ها در بافتارهای انتخاباتی، مناسبتی، بحرانی و دیپلماتیک و برای مخاطبان متفاوت (رأی‌دهندگان محافظه‌کار، مسلمانان بالکان، جهان اسلام) تولید شده‌اند و نشان‌دهنده راهبرد گفتمانی انعطاف‌پذیر اردوغان متناسب با شرایط سیاسی‌اند.

در سطح تبیین، گفتمان دینی اردوغان چهار پیامد اجتماعی-سیاسی دارد: نخست، تثبیت هژمونی؛ مخالفان سیاسی به‌عنوان تهدیدکنندگان وحدت امت اسلامی معرفی و مقاومت در برابر دولت به مقاومت در برابر اسلام تبدیل می‌شود که هژمونی حزب عدالت و توسعه را تقویت می‌کند. دوم، بسیج انتخاباتی؛ ارجاعات دینی رأی‌دادن، به اردوغان را به وظیفه‌ای دینی و اخلاقی تبدیل می‌کند و مشارکت سیاسی را در چارچوب ساختار سکولار افزایش می‌دهد. سوم، مشروعیت‌بخشی به سیاست‌های دولت؛ سیاست‌های اقتصادی-اجتماعی در قالب روایت‌های اخلاقی-دینی چارچوب‌بندی و مقاومت در برابر آنها به مقاومت در برابر مقدسات تبدیل می‌شود. چهارم، عدم تغییر ساختار نهادی؛ با وجود این پیامدها، ساختار حقوقی و نهادی ترکیه سکولار باقی می‌ماند، نهاد دیانت قدرت قانون‌گذاری یا قضایی ندارد و قانون اساسی بر جدایی دین از دولت تصریح دارد. بنابراین، گفتمان دینی اردوغان در سطح نمادین و گفتمانی عمل می‌کند و به اقتدار نهادی تئوکراتیک تبدیل نمی‌شود.

۷-۲. دین نمادین در ساختار حکمرانی نهادی

ساختار حکمرانی ترکیه همچنان براساس قانون اساسی سکولاریسم، بوروکراسی عقلانی-قانونی و سازوکارهای انتخاباتی استوار است. با وجود افزایش چشمگیر گفتمان دینی، اقتدار قانونی همچنان نه براساس دیدگاه‌های دینی یا نهادهای مذهبی، بلکه مبتنی بر قانون اساسی و قانون‌گذاری پارلمانی می‌باشد (U.S. Department of State, 2025, paras. 1-2; Kuru & Stepan, 2012, p. 147). در پی اصلاحات نهادی سال ۲۰۱۸ و تصویب قانون شماره ۷۰۳، سازمان دیانت در ساختار اجرایی دولت بازتنظیم شد و به‌عنوان نهادی کاملاً دولتی در چارچوب نظام ریاستی و تحت نظارت ریاست جمهوری تثبیت گردید (Çeliksoy, 2026, p. 275). علاوه بر این، در گزارش سالانه دیانت در سال ۲۰۲۲ نیز تصریح شده که این نهاد قدرت قانون‌گذاری نداشته و وظایف آن در حوزه‌های ارشاد دینی و ارائه خدمات مذهبی تعریف می‌شود (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2023, pp. 2-3). سازمان دیانت ترکیه خطبه و راهنمایی دینی ارائه می‌کند، اما اختیار قانون‌گذاری یا قضایی ندارد؛ و همین ویژگی، ترکیه را از تئوکراسی‌های اسلامی که در آن نهادهای دینی صاحب اقتدار رسمی‌اند، متمایز می‌سازد (Kalav-İdrisoğlu, 2023, p. 74). بنابراین، دین برای دولت «منبع اصول اخلاقی» به‌شمار می‌آید؛ به نحوی که قانون اساسی، دیانت را تأسیس و از طریق آن دولت امور اسلامی را هماهنگ می‌کند و دیانت یک مرجع با اقتدار نهادی مستقل از دولت نیست (U.S. Department of State, 2022, paras. 8-9). در نتیجه، با وجود پررنگ‌تر شدن گفتمان دینی در عرصه عمومی، ساختار حکومتی ترکیه به‌سمت تئوکراسی تغییر نکرده و ماهیت سکولار و تئوپلیتیک را حفظ کرده است و ترکیه در حال گذار از یک دولت سکولار به یک دولت اسلامی تحت سیاست‌های دولت حزب عدالت و توسعه نیست (Göl, 2009, p. 807). دین فقط در قالبی که دولت تعریف می‌کند، فهم و مدیریت می‌شود (Altınordu, 2022, p. 401). مدیریت حوزه دینی در ترکیه توسط اردوغان بر سه مؤلفه متفاوت اما مکمل تکیه دارد: ۱) استفاده از نهادها و منابع دولتی برای تعریف و کنترل گفتمان و زندگی دینی، ۲) ادغام جوامع و سازمان‌های مذهبی در نهادهای حزبی و دولتی، و ۳) تشکیل سازمان‌ها و جوامع مذهبی خانواده‌محور جدید از طریق بنیادهای مذهبی تحت کنترل دولت (Çevik, 2019, p. 1). مجموعه این رویکردها به‌وضوح نشان می‌دهد که دولت ترکیه میان الهام‌گیری اخلاقی از دین و اعطای اقتدار نهادی به آن تمایز قاطع برقرار می‌کند. مجموعه این شواهد نشان می‌دهد که با وجود حضور نمادها و ارجاعات دینی در گفتمان سیاسی، جایگاه نهادی دین در ساختار حکمرانی ترکیه همچنان در قالب یک نهاد اداری و خدماتی تحت کنترل دولت سکولار سازمان‌دهی شده است. در تحلیل ساختار حکمرانی نهادی در قالب سه لایه فرکلاف در سطح توصیف (زبانی-متنی)، اسناد نهادی و حقوقی ترکیه از الگوهای واژگانی مشخصی برای تأکید بر جدایی نهاد دین از دولت استفاده می‌کنند: نخست، واژگان قانونی؛ قانون اساسی ۱۹۸۲ از واژگانی مانند سکولاریسم و بی‌طرفی بهره می‌گیرد که چارچوب حقوقی

سکولار را نشان می‌دهد. دوم، افعال مجهول در اسناد دیانت؛ گزارش‌های سالانه دیانت (۲۰۲۲) و (۲۰۲۳) با افعال مجهول وظایف خود را توصیف می‌کنند: وظایف در حوزه‌های ارشاد دینی و ارائه خدمات مذهبی تعریف می‌شود که دیانت را نهادی خدماتی و نه قانون‌گذار معرفی می‌کند. سوم، فقدان واژگان فقهی؛ در اسناد نهادی دیانت واژگانی مانند شریعت، فتوا و قضاوت دینی به کار نمی‌رود که نشان‌دهنده عدم اقتدار فقهی این نهاد است. در سطح تفسیر (گفتمانی-بینامتنی)، دو دلالت اصلی وجود دارد: نخست، بینامتنیت قانونی؛ قانون شماره ۷۰۳ (۲۰۱۸) دیانت را به نهادی کاملاً دولتی تحت نظارت ریاست جمهوری تبدیل کرد (Çeliksoy, 2026) که بازتفسیری از قانون اساسی سکولار است و دین را در چارچوب اداری دولت سازمان‌دهی می‌کند. دوم، بافتار نهادی؛ اسناد دیانت در بافتاری تولید می‌شوند که دین را منبع اصول اخلاقی برای دولت تعریف می‌کند، نه منبع اقتدار قانونی؛ و همین تمایز ترکیه را از تئوکراسی‌های اسلامی جدا می‌کند. در سطح تبیین (اجتماعی-سیاسی)، سه پیامد اصلی وجود دارد: نخست، کنترل دولتی بر دین؛ دولت ترکیه از طریق دیانت، گفتمان و زندگی دینی را کنترل می‌کند و آن را به ابزاری برای مشروعیت‌بخشی دولت تبدیل می‌سازد، نه نهادی با اقتدار مستقل. دوم، عدم تغییر ساختار حقوقی؛ با وجود پررنگ‌تر شدن گفتمان دینی، ساختار حقوقی ترکیه همچنان سکولار است و دیانت مرجعیتی مستقل از دولت ندارد. سوم، تمایز از تئوکراسی؛ در تئوکراسی‌های اسلامی، نهادهای دینی صاحب اقتدار رسمی و قانون‌گذاری‌اند، اما در ترکیه دیانت قدرت قانون‌گذاری یا قضایی ندارد و وظایفش در حوزه‌های ارشاد دینی و ارائه خدمات مذهبی تعریف می‌شود، که همین ویژگی ترکیه را از تئوکراسی کلاسیک متمایز می‌کند.

۷-۳. دین و گسترش سیاست نوعثمانی‌گرایی

یکی دیگر از یافته‌های مهم پژوهش، رابطه میان گفتمان دینی اردوغان با گسترش نوعثمانی‌گرایی می‌باشد. اردوغان اغلب ابتکارات حکمرانی را در قالب روایت‌های اسلام‌گرایانه نوعثمانی و فرهنگ جمعی تفسیر می‌کند (Kaya, 2021, pp. 123-125). وی پس از یک دهه حکمرانی اصلاح‌طلبانه و نئولیبرالی، در اوایل دهه ۲۰۱۰ به رویکرد «ترک-اسلام‌گرایی» یا «اسلام‌گرایی احیاءگرا» روی آورد؛ چرخشی که بر پایه ایده‌های قومی-مذهبی (نوعثمانی) بود (Türegün, 2025, p. 540). اردوغان در نود و سومین سالگرد تأسیس جمهوری ترکیه در ۲۹ اکتبر ۲۰۱۶، اظهار داشت: «ما جمهوری خود را دستورالعمل سنت دولتی ۲۲۰۰ ساله و میراث هزار ساله سلجوقی و عثمانی می‌دانیم» (Erdogan, 2016b, para. 4)؛ که نشان‌دهنده بهره‌گیری اردوغان از فرهنگ و هویت اسلامی در تقابل با طیف سکولار ترکیه در راستای استفاده از آن قدرت برای دفاع از میراث فرهنگی و سیاسی عثمانی است (Euronews, 2020, para. 8). اردوغان با برجسته ساختن اسلام به عنوان چارچوب بنیادین اعتقادی-فرهنگی، می‌کوشد تداوم پیوند با

گذشته عثمانی را حفظ کند و بدین وسیله به هدف سیاسی گرد هم آوردن ملت های اسلامی در ذیل یک نظم واحد دست یابد (Pattnaik & Panda, 2022, p. 338). از نظر فرهنگی، سخنرانی های مقامات دولتی و برنامه های تلویزیونی در دوران حزب عدالت و توسعه، براساس گذشته عثمانی، عناصر قومی ترک و اسلام بنا شده است (Posocco, 2022, p. 37). هویت ترک جدید، هویت یک ترک مسلمان پرهیزگار است که ذهنیت و چشم اندازش از آینده، توسط گذشته امپراتوری عثمانی شکل گرفته که بر روی یک چارچوب جمهوری خواهانه قرار دارد (White, 2009). بازنمایی هویت ملی ترکیه پس از ظهور حزب عدالت و توسعه و اردوغان، بر اولویت دهی به گذشته عثمانی و میراث اسلامی متمرکز شده است. دولت با حمایت از ساخت موزه های جدید، روایتی مبتنی بر «ملی گرایی مسلمان ترکیه» را ترویج می کند (Hassan & Posocco, 2023, p. 57). ترکیه جدید اردوغان با رهبری حزب عدالت و توسعه درصدد بازتعریف هویت اسلامی، احیای میراث امپراتوری عثمانی و به نقش رهبری طبیعی خود در سرزمین های سابق عثمانی می باشد (Akkoyunlu & Öktem, 2016, p. 518). در بازگشایی ایاصوفیه به عنوان مسجد (۲۰۲۰)، اردوغان آن را نماد بازگشت ترکیه به ریشه های تمدن اسلامی خواند و گفت ایاصوفیه را با حفظ میراث فرهنگی مشترک بشریت برای عبادت باز می کنند (Erdoğan, 2020, para. 14). او «احیای ایاصوفیه» را نویدبخش آزادسازی مسجدالاقصی و گامی در جهت اراده مسلمانان برای عبور از روزهای سخت دانست (Alhas & Sevencan, 2020, para. 11). این اقدام به همراه گفتمان آن، در بسیاری از تحلیل ها بخشی از سیاست اسلام هویتی دولت اردوغان در قالب «نوعثمانی گرایی» تفسیر شده است. از زمان به قدرت رسیدن اردوغان، او کوشیده میان عناصر ایدئولوژیک و فرهنگی مرتبط یک نوع سازگاری ایجاد کند؛ عناصری که با سازماندهی سلسله مراتبی قدرت و مشروعیت بخشی به نوعی مدرنیته ترکی (نوعثمانی) پیوند خورده با اسلام سنتی مرتبط اند (Kaya, 2021, p. 123). در تحلیل سه لایه فرکلاف در سطح توصیف (زبانی-متنی)، سه الگو در گفتمان اردوغان دیده می شود: نخست، استعاره های تمدنی؛ او از استعاره هایی مانند «ریشه های تمدن اسلامی»، «میراث عثمانی» و «سنت ۲۲۰۰ ساله» استفاده می کند (Erdoğan, 2016b). دوم، ضمایر هویتی؛ کاربرد ضمیر «ما» در کنار مفاهیمی مانند «وارثان محمد فاتح» و «پیروان شهیدان» که هویت جمعی ترک-اسلامی را در تداوم تاریخی عثمانی بازتعریف می کند (Yabancı, 2022). سوم، بارگذاری معنایی مکان ها؛ بازگشایی ایاصوفیه به عنوان مسجد (۲۰۲۰) با استعاره «بازگشت به ریشه های تمدن اسلامی» همراه بود که یک مکان تاریخی را به نماد هویتی-تمدنی تبدیل می کند (Erdoğan, 2020). در سطح تفسیر (گفتمانی-بینامتنی)، دو دلالت اصلی وجود دارد: نخست، بینامتنیت تاریخی؛ گفتمان نوعثمانی ارجاعات بینامتنی متعددی به تاریخ عثمانی، فتح استانبول و میراث سلجوقی دارد و جمهوری سکولار را در تداوم تاریخی امپراتوری اسلامی بازتعریف می کند. دوم، بافتار سیاسی؛ چرخش اردوغان به «ترک-اسلام گرایی» در اوایل دهه ۲۰۱۰

(Türegün, 2025) در بافتار سیاسی پس از بحران‌های داخلی و منطقه‌ای صورت گرفت و به‌عنوان راهبردی برای بسیج هویت اسلامی-ملی عمل کرد. در سطح تبیین (اجتماعی-سیاسی)، سه پیامد اصلی وجود دارد: نخست، بازتعریف هویت ملی؛ گفتمان نوعثمانی هویت ملی ترکیه را از «ترک سکولار» به «ترک مسلمان پرهیزگار» بازتعریف می‌کند (White, 2009) و این بازتعریف در سیاست‌های فرهنگی مانند موزه‌ها و برنامه‌های تلویزیونی نهادینه می‌شود. دوم، مشروعیت‌بخشی به سیاست خارجی؛ گفتمان نوعثمانی، سیاست خارجی ترکیه را در قالب رهبری جهان اسلام چارچوب‌بندی نموده و به‌عنوان ابزاری برای نفوذ منطقه‌ای عمل می‌کند. سوم، عدم تغییر ساختار نهادی؛ با وجود گفتمان نوعثمانی، ساختار حقوقی ترکیه همچنان سکولار است و بازگشایی ایاصوفیه به‌عنوان مسجد اقدامی نمادین-فرهنگی بود که ساختار قانونی سکولار را تغییر نداد.

۷-۴. دین در راستای مقبولیت و اقتدار سیاسی

این نگرش با دیدگاه سازه‌انگارانه همسو است که بر نقش روایت‌های هویتی در شکل‌دهی ادراک عمومی و تقویت مقبولیت نهادی تأکید می‌کند (Fekry, 2025, p. 83) و نشان می‌دهد که کاربرد دین توسط اردوغان مقبولیت را به‌صورت نمادین تقویت می‌کند، اما مبانی قانون اساسی و اقتدار دولتی را تغییر نداده و صرفاً در جهت اهداف سیاسی دولت حرکت می‌کند (Öztürk, 2018a, p. 10). در واقع، تا حد زیادی، درخواست‌های سیاسی اردوغان به توانایی او در ترکیب یکپارچه نمادها، ایده‌ها و اعمال مذهبی با گفتمان سیاسی وی بستگی دارد (Tepe, 2023, para. 2). حزب عدالت و توسعه در ازای حمایت انتخاباتی، به برخی سازمان‌های مذهبی منابع دولتی می‌دهد تا آرای محافظه‌کاران را حفظ کند؛ و در جوامع مذهبی مخالف، با معارضان متحد می‌شود تا آن‌ها را تصاحب یا محدود کند (Çevik, 2019, pp. 3-4). به عقیده یاوز و اوزتورک (۲۰۱۹)، بهره‌گیری از هویت اسلامی در چارچوب قانون اساسی ترکیه عمدتاً ابزاری برای کسب مقبولیت سیاسی بیشتر و تحکیم قدرت دولت بوده است (Yavuz & Öztürk, 2019, p. 1). این یافته‌ها با نتایج مربوط به پژوهش مانداولیل^۱ (۲۰۲۰)، ساریحان^۲ (۲۰۲۶)، ص ۱) و نظریه‌های مقبولیت سیاسی وبر (Akinlabi, 2022, p. 11; Turner, 2013, p. 135) در خصوص استفاده اردوغان از اسلام در راستای مقبولیت سیاسی و منافع حزبی خود همسو می‌باشد. دعای اردوغان در کنگره حزبی سال ۲۰۱۸، نمونه‌ای دیگر از این واقعیت است که چگونه در سال‌های اخیر مرز میان مسجد و سیاست در ترکیه به‌طور فزاینده‌ای نفوذپذیر شده و چنین اقداماتی نشان‌دهنده اهداف سیاسی و نه تعهد مذهبی می‌باشند که با انتقادات زیادی نیز همراه بوده است (Tepe, 2023, para. 2). مطالعه گنتیجو و باربوسا

1. Mandaville

2. Sarihan

(Gontijo & Barbosa, 2020, p. 76) نشان می‌دهد که حزب عدالت و توسعه، علاوه بر انگیزه‌های مبتنی بر هویت اسلامی و ایدئولوژی نوعثمانی، اهدافی عمل‌گرایانه نیز در اتخاذ چنین رویکردهایی دنبال می‌کرد و هدفش جلب حمایت و مقبولیت در سطوح داخلی و منطقه‌ای است. اردوغان در سخنرانی خود در ۲۰۱۸، حمله به اقتصاد را هم‌سان حمله به نماز و پرچم و در راستای «به بردگی کشیدن ملت ترک» می‌داند؛ ادعایی که دولت را فراتر از حکمرانی روزمره و درگیر مبارزه‌ای حیاتی نشان می‌دهد. حزب عدالت و توسعه نیز تنها راه رستگاری را پیوند مستحکم‌تر میان ملت مسلمان-ترک و رهبر می‌داند (Erdoğan, 2018, para. 1). اردوغان در سخنرانی خود اظهار داشت: «ما وارثان محمد فاتح و سلیم دوم هستیم. ما کسانی هستیم که یاد مصطفی کمال و... را گرامی می‌داریم. ما پیروان شهیدانی هستیم که با نثار خون خود، حماسه‌ای جاودان آفریدند» (Yabancı, 2022, p. 2). یابانچی رویکرد اردوغان را بهره‌گیری از تاریخ عثمانی و شهادت در راستای سیاست‌های حزبی، انتخاباتی و مقبولیت خود تعبیر می‌کند. این نمونه‌ها نشان می‌دهد که در این چارچوب گفتمانی، مفاهیم دینی (نماز) و میراث تاریخی به‌صورت مکمل در خدمت تقویت مقبولیت سیاسی قرار می‌گیرند. بنابراین، دین در هویت‌سازی سیاسی نقش فعالی پیدا نموده و به شکل‌دهی جریان‌های سیاسی کمک می‌کند. براساس تحلیل سه‌لایه فرکلاف در سطح توصیف (زبانی-متنی)، سه الگو در گفتمان اردوغان دیده می‌شود: نخست، افعال و جبهی؛ او از افعالی مانند: «(باید و می‌توانیم) برای ایجاد تعهد دینی-سیاسی استفاده می‌کند. دوم، استعاره‌های مبارزه؛ استعاره‌هایی مانند «جهاد»، «شهادت» و «مبارزه» در گفتمان اردوغان بار سیاسی پیدا نموده و حمله به اقتصاد را «حمله به نماز و پرچم» توصیف می‌کند (Erdoğan, 2018). سوم، ضمائر قطبی‌ساز؛ استفاده از «ما» در برابر «آنها»، ملت مؤمن را در برابر دشمنان داخلی و خارجی قرار می‌دهد.

در سطح تفسیر (گفتمانی-بینامتنی)، دو دلالت اصلی وجود دارد: نخست، بینامتنیت قرآنی؛ دعای اردوغان در کنگره حزبی ۲۰۱۸ نمونه‌ای از ترکیب قرآن با گفتمان سیاسی است (Tepe, 2023) که مرز میان مسجد و سیاست را نفوذپذیر می‌کند. دوم، بافتار انتخاباتی؛ ارجاعات دینی در این بافتار، رأی‌دادن به اردوغان را به وظیفه‌ای دینی تبدیل می‌کند.

در سطح تبیین (اجتماعی-سیاسی)، سه پیامد اصلی وجود دارد: نخست، تقویت مقبولیت؛ گفتمان دینی، مقبولیت اردوغان را در میان رأی‌دهندگان محافظه‌کار تقویت می‌کند و حزب عدالت و توسعه در ازای حمایت انتخاباتی به سازمان‌های مذهبی، منابع دولتی می‌دهد (Çevik, 2019). دوم، تثبیت اقتدار؛ گفتمان دینی، اقتدار اردوغان را به‌عنوان رهبر اسلامی-ملی تثبیت و مخالفان را به‌عنوان تهدیدکنندگان اسلام معرفی می‌کند. سوم، عدم تغییر ساختار نهادی؛ با وجود تقویت مقبولیت، ساختار قانونی و نهادی ترکیه تغییر نمی‌کند و دین در هویت‌سازی سیاسی نقش فعالی می‌یابد، اما به اقتدار نهادی تئوکراتیک تبدیل نمی‌شود.

۷-۵. پیامدها برای نظریه سیاسی

یافته‌های پژوهش به بحث‌های نظری گسترده‌تر درباره نقش دین در سیاست معاصر کمک می‌کند. نظریه‌های کلاسیک سکولاریسم پیش‌بینی می‌کردند که با مدرنیزاسیون و سکولاریزاسیون، اهمیت سیاسی دین کاهش خواهد یافت. اما ماندگاری و حتی برجسته شدن روایت‌های دینی در گفتمان سیاسی نشان می‌دهد که دین همچنان منبعی نمادین در حکمرانی معاصر باقی مانده است (Dersan, 2025, p. 55). دین در بسیاری از موارد، نه از عرصه عمومی حذف می‌شود و نه جایگاه نهادی حکومت را تعیین می‌کند؛ بلکه گفتمان دینی از لحاظ تاریخی به عنوان یکی از قدرتمندترین ابزارها در شکل‌دهی سلسله مراتب اجتماعی، مقبولیت‌بخشی به اقتدار و بسیج هویت‌های جمعی عمل کرده است. در زمینه‌های مدرن، ایمان همچنان نقش محوری در تنظیم استراتژی‌های سیاسی، کشورداری و سلطه ایدئولوژیک ایفا می‌کند (Rizwan & et al., 2025, p. 2276). در ترکیه نیز نمادهای اسلامی نقش مهمی در گفتمان سیاسی ایفا می‌کنند، در حالی که نهادهای حکومتی از لحاظ حقوقی کاملاً سکولار باقی مانده‌اند. این امر نشان می‌دهد که دین می‌تواند بدون آنکه ساختار حقوقی دولت را تعیین کند، به جهت‌گیری و چارچوب اخلاقی سیاست معنا و مقبولیت دهد. بنابراین، نظریه سیاسی نیازمند فراتر رفتن از دوگانه «حکمرانی سکولار» در برابر «حکومت دینی» است. چارچوب‌هایی مانند تئوپلیتیک امکان تحلیل تعاملات ظریف‌تر میان روایت‌های دینی و اقتدار سیاسی را فراهم می‌سازد. با تأکید بر ابعاد نمادین و گفتمانی دین، این رویکرد، ابزار تحلیلی مؤثرتری برای فهم الگوهایی از حکمرانی ارائه می‌دهد که در آن‌ها دین بدون آنکه به تئوکراسی نهادی منجر شود، به مقبولیت‌بخشی سیاسی کمک می‌کند.

۸. محدودیت‌ها و مسیرهای آینده پژوهش

با وجود دستاوردهای این مطالعه درباره رویکرد تئوپلیتیک اردوغان، چند محدودیت باید مورد توجه قرار گیرد. نخست، این پژوهش عمدتاً بر تحلیل کیفی گفتمان سیاسی و منابع دانشگاهی ثانویه تکیه دارد. پژوهش‌های آتی می‌توانند با استفاده از داده‌های تجربی مانند نظرسنجی‌های عمومی، مصاحبه با سیاست‌گذاران یا تحلیل کمی ارتباطات سیاسی، این رویکرد را تکمیل کنند. دوم، تعامل دین و حکمرانی در بافت‌های سیاسی و فرهنگی گوناگون، صورت‌بندی‌های متفاوتی پیدا می‌کند. پژوهش‌های تطبیقی درباره الگوهای مشابه حکمرانی تئوپلیتیک در سایر جوامع مسلمان‌نشین می‌تواند روشن کند که آیا ترکیه نمونه‌ای خاص است یا بخشی از روندی گسترده‌تر می‌باشد. در نهایت، بررسی نحوه تأثیر ادراک عمومی از گفتمان دینی بر رفتار انتخاباتی، مشارکت سیاسی و نگرش نسبت به سکولاریسم می‌تواند به فهم عمیق‌تری از نقش دین در شکل‌دهی به مقبولیت سیاسی در نظام‌های دموکراتیک معاصر منجر شود. در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهد که مدل حکمرانی اردوغان نمونه‌ای از سیاست تئوپلیتیک است؛ جایی که

نمادهای اسلامی و روایت‌های اخلاقی در ساخت مقبولیت سیاسی نقش دارند، در حالی که ساختار نهادی دولت همچنان از تئوکراسی اسلامی متمایز باقی می‌ماند.

۹. نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که رویکرد اردوغان به دین در حکمرانی معاصر ترکیه نه در قالب «تئوکراسی اسلامی»، بلکه در چارچوب «حکمرانی تئوپلیتیک» تعریف می‌شود. در این الگو، ارجاعات دینی کارکردی عمدتاً نمادین و فرهنگی دارند و بدون آنکه ساختار سکولار و قانون اساسی محور دولت را دگرگون کنند، در سطح گفتمانی عمل می‌کنند. یافته‌ها حاکی از آن است که گفتمان اردوغان به‌طور گسترده از واژگان اخلاقی اسلامی، ارجاعات تمدنی و روایت‌های هویت‌محور بهره می‌گیرد، اما این مؤلفه‌ها بیشتر نقش گفتمانی برای تقویت مقبولیت سیاسی را ایفا می‌کنند و به سازوکارهایی برای نهادینه‌سازی اقتدار دینی تبدیل نمی‌شوند. نتایج پژوهش تمایز میان گفتمان دینی نمادین و اقتدار نهادی تئوکراتیک را برجسته می‌کند و ترکیه را نمونه‌ای از حکمرانی ترکیبی می‌داند که در آن نهادهای سکولار در کنار گفتمان دینی رو به گسترش همزیستی دارند. این مطالعه با ترسیم مرزهای مفهومی تئوکراسی و تئوپلیتیک و نشان دادن نقش نمادپردازی دینی در مقبولیت‌سازی سیاسی، دیدگاه‌های جبرگرایانه درباره اسلام سیاسی را به چالش می‌کشد. پژوهش‌های آینده می‌توانند با داده‌های تجربی روشن کنند که شهروندان چگونه گفتمان دینی - سیاسی را درک می‌کنند و این امر چه اثری بر رفتار سیاسی و برداشت آنان از سکولاریسم دارد. همچنین مطالعات تطبیقی و تحلیل‌های طولی درباره تحول گفتمان اردوغان می‌تواند نشان دهد که روایت‌های تئوپلیتیک چگونه در واکنش به چالش‌های سیاسی و چرخه‌های انتخاباتی تغییر می‌کنند. در مجموع، این پژوهش پایه‌ای برای بررسی عمیق‌تر پیوندهای دین، مقبولیت و حکمرانی فراهم می‌سازد و چارچوبی مفهومی ارائه می‌دهد که از دوگانه ساده‌انگارانه دینی و سکولار فراتر می‌رود.

منابع

- اردوغان، رجب طیب (۱۳ مارس ۲۰۲۶ ب). *اردوغان: دین ما یکی است و آن اسلام است*. تی آر تی فارسی. قابل دسترس در: <https://www.trtfarsi.com/video/db82570ef230>
- اردوغان، رجب طیب (۲۶ نوامبر ۲۰۲۴). *الإسلام يوحد الأتراك والأكراد والعرب*. وكالة الأناضول. قابل دسترس در: <https://www.aa.com.tr/ar/3405077/>
- اردوغان، رجب طیب (۲۷ آوریل ۲۰۱۶ الف). *اردوغان: تنوع مذهبی و فرهنگی ترکیه را به مثابه گنجینه‌ای ارزشمند می‌دانیم*. خبرگزاری آناتولی. قابل دسترس در: <https://www.aa.com.tr/fa/562720/>
- عیسی‌نیا، رضا (۱۴۰۴). تدوین الگوی سیستمی کارکردهای حکمرانی براساس آموزه‌های قرآنی؛ به سوی حکمرانی کارآمد و عادلانه در جامعه معاصر. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۲۱(۲)، ص ۴۱-۶۸.
- Akinlabi, O. M. (2022). Understanding Legitimacy in Weber's Perspectives and in Contemporary Society. In *Police-Citizen Relations in Nigeria: Procedural Justice, Legitimacy, and Law-Abiding Behaviour* (pp. 11-24). Cham: Springer International Publishing.
- Akkoyunlu, K., & Öktem, K. (2016). Existential insecurity and the making of a weak authoritarian regime in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), p. 505-527.
- Alhas, A. M., & Sevenscan, S. (2020, July 11). *Hagia Sophia to be open for all: Turkish president*. Anadolu Agency. URL= <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/hagia-sophia-to-be-open-for-all-turkish-president/29867>
- Altınordu, A. (2022). Türkiye'de Sivil Din: Engeller ve Fırsatlar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(3), p. 397-414.
- Çeliksoy, E. (2026). Presidency of Religious Affairs in the Context of Institutionalization of Religion-State Relations in Türkiye. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), p. 275-294.
- Çevik, S. (2019). *Erdoğan's comprehensive religious policy: Management of the religious realm in Turkey* (No. 12/2019). SWP Comment.
- Da Silva Bezerra, J. R. (2026). Teopolítica e discurso de dominação: uma análise crítico-discursiva do vídeo de Silas Malafaia com Jair Bolsonaro e dos mecanismos da Teologia do Domínio na legitimação do bolsonarismo. *Colineares*, 11(2), p. 23-44.
- Dersan O. D. (2025). Reconsidering secularization theory in international politics. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), p. 55-73.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2023). *2022 yılı idare faaliyet raporu*. Ankara: Diyanet Publications.
- Dudlak, T. (2025, January 8). Rightly guided leaders: The role of religion in the political ideology of Viktor Orbán and Recep Tayyip Erdoğan. *Sylff Association*. URL= <https://www.sylff.org/news-voices/32231/>
- Erdoğan, R. T. (2016a, April 27). *Erdoğan: We see Turkey's religious and cultural diversity as a*

- precious treasure*. Anadolu Ajansı.
- Erdoğan, R. T. (2016b, October 29). *Message of President Erdoğan on the Republic Day*. Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. URL= <https://www.mfa.gov.tr/message-of-president-erdogan-on-the-republic-day.en.mfa>
- Erdoğan, R. T. (2018, August 20). *Erdogan likens attack on Turkey's economy to strike against call to prayer*. IQNA. URL= <https://isfahan.iqna.ir/en/news/3466575/erdogan-likens-attack-on-turkey%E2%80%99s-economy-to-strike-against-call-to-prayer>
- Erdoğan, R. T. (2020, April 27). *President Erdoğan: "By overcoming Covid-19, which has become a global disaster, we hope to enjoy a double feast at the end of Ramadan"*. Directorate of Communications. URL= <https://www.iletisim.gov.tr/English/haberler/detay/president-erdogan-by-overcoming-covid-19-which-has-become-a-global-disaster-we-hope-to-enjoy-a-double-feast-at-the-end-of-ramadan>
- Erdoğan, R. T. (2021, July 15). *July 15 is the victory of the national will*. Presidency of the Republic of Türkiye. URL= <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/july-15-is-the-victory-of-the-national-will>
- Erdoğan, R. T. (2024, November 26). *Islam unites Turks, Kurds, and Arabs* [In Arabic]. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/ar/3405077/>
- Erdoğan, R. T. (2026a, August 28). *Türkiye seeks stronger alliances, fewer disputes across Islamic world: President Erdogan*. *Anadolu Agency*. URL= <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-seeks-stronger-alliances-fewer-disputes-across-islamic-world-president-erdogan/4040523>
- Euronews. (2020, September 4). *Time: Erdoğan'ın Osmanlı İmparatorluğu sevgisi dünyayı kaygılandırmalı*. URL= <https://tr.euronews.com/2020/09/04/time-erdogan-n-osmanli-imparatorlugu-sevgisi-dunyay-kayg-land-rmal->
- Fairclough, N. (2023). Critical discourse analysis. In *The Routledge handbook of discourse analysis* (pp. 11-22). Routledge.
- Fekry, M. (Mar 2025). Transformations of the Arab Regional Order: A Constructivist Approach. *Siyasat Arabiya*, 13(73), p. 83-100.
- Göl, A. (2009). The identity of Turkey: Muslim and secular. *Third World Quarterly*, 30(4), p. 795-811.
- Gontijo, L. C., & Barbosa, R. S. (2020). Erdoğan's pragmatism and the ascension of AKP in Turkey: Islam and neo-Ottomanism. *Digest of Middle East Studies*, 29(1), p. 76-91.
- Gözyayın, İ. (2016). *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. İletişim Yayınları.
- Harvard Divinity School. (2026, May 4). Faith in context: Power, peace, and conflict. *Harvard Divinity School*. URL= <https://www.hds.harvard.edu/news/2026/05/04/faith-context-power-peace-and-conflict>
- Hassan, C. G., & Posocco, L. (2023). Promoting Muslim nationalism in Turkish museums: A

- study of visitors' responses to the Panorama Museum 1453. *Trauma and Memory*, 11(1), p. 55–71.
- Jongerden, J. (Ed.). (2022). *The Routledge handbook on contemporary Turkey*. Routledge.
- Kalav-İdrisoğlu, F. (2023). *Regulating Religion in Türkiye and Greece: A Comparative Analysis Through Restructuring Established Religious Institutions in Public Sphere*. Middle East Technical University (Turkey).
- Karakuş, G. (2023). A Political-Theological Issue: Is Kemalism a Civil Religion or a Political Religion? *Journal of Economy Culture and Society*, no. 68, p. 111-118.
- Kassymova, Z. (2025). *Islamic governance and secularism in Turkey: Interactions and implications during the AKP period* [Bachelor's thesis, Vytautas Magnus University]. Vytautas Magnus University Institutional Repository.
- Kaya, A. (2021). Oration of the nation in Turkey: From Secularisation to Re-Islamisation. *Themenportal Europäische Geschichte*. Retrieved January, no. 9, p. 1-11.
- Kirdiş, E. (2025). Islamist Outbidding in Turkey: The Strategic Rationale of Dominant Party Radicalization. *Journal of Church and State*, 67(4).
- Kormina, J. (2025). Popular Theopolitics and the Last Russian Tsar's Intangible Remains. *Comparative Studies in Society and History*, 67(2), p. 303-329.
- Kuru, A., & Stepan, A. (Eds.). (2012). *Democracy, Islam, & Secularism in Turkey*. Columbia University Press.
- Lim, H. (2026, April 20). Turkey still holds elections, so how does Erdoğan make use of religiously entangled state power to erode democracy? *Democratic Erosion Consortium*. URL= <https://democratic-erosion.org/2026/04/20/turkey-still-holds-elections-so-how-does-erdogan-make-use-of-religiously-entangled-state-power-to-erode-democracy/>
- Mandaville, P. (2020). *Islam and politics*. Routledge.
- Mastery, U. E. S. P. (2026). Ressentiment, Victimhood, and Revanchism. *European Journal of Psychology Open*. Advance online publication. no. 10, p. 1-12.
- McAllister, C., & Napolitano, V. (2020). Introduction: incarnate politics beyond the cross and the sword. *Social Analysis*, 64(4), p. 1-20.
- Özoflu, M. A., & Gerim, G. (2025). Legitimizing illiberalism: The construction of civilizational identity by the justice and development party in Türkiye. *Politics and Governance*, no.13, p. 1-23.
- Oztig, L. I., Öztürk, A. E., & Adisonmez, U. C. (2025). Faith and force: imposition, dissemination, and transnationalization of religion in Türkiye and Iran. *Policy Studies*, 1-22.
- Öztürk, A. E. (2018a). Transformation of the Turkish Diyanet both at home and abroad: Three stages. *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, no. 27, p. 1-14.
- Öztürk, A. E. (2018b). Turkey's Diyanet under AKP rule: from protector to imposer of state ideology? In *Exit from Democracy* (pp. 151-168). Routledge.

- Öztürk, A. E., & Alemdar, Z. (2026). Sacralizing the nation: religion, nationalism, and populism in Turkey under AKP rule. *Southeast European and Black Sea Studies*, p. 1-19.
- Pate, T. (2018). *The United States, India and the global nuclear order: narrative identity and representation*. Routledge.
- Pattnaik, J. K., & Panda, C. K. (2022). Interrogating Erdogan's Neo-Ottoman Geopolitical Imagination. *Journal of Liberty and International Affairs*, 8(3), p. 338-355.
- Posocco, L. (2022). Nationalism, politics, and museums in Turkey under the Justice and Development Party (AKP): The case of the Panorama Museum 1453. *Contemporary Southeastern Europe*, 9(1), p. 35-55.
- Raza, M. S. (2025, September 10). *Sacred politics: How Türkiye is capturing Muslim imagination*. The Week. URL= <https://www.theweek.in/news/middle-east/2025/09/10/sacred-politics-how-turkiye-is-capturing-muslim-imagination.html>
- Rizwan, M., Ali, P., & Adnan, H. (2025). The Politics of Faith and the Strategic Use of Religious Discourse in Modern Power Relations. *Journal of Applied Linguistics and TESOL (JALT)*, 8(3), p. 2276-2287.
- Sarihan, A. (2026). Sovereign Islam in Türkiye: The Political Instrumentalization of Religion under Atatürk and Erdoğan. *Religions*, 17(3), p. 288, 1-28.
- Siska, K. (2017). The Presidency of Religious Affairs of the Republic of Turkey–The Legal Oddity. *Journal on European History of Law*, 8(2), p. 114-122.
- Sullivan, L. E. (Ed.). (2009). Theocracy. In *The SAGE glossary of the social and behavioral sciences* (Vol. 3, p. 517). SAGE Publications.
- Tank, P. (2005). Political Islam in Turkey: A state of controlled secularity. *Turkish Studies*, 6(1), p. 3-19.
- Tepe, S. (2023, July 18). How Erdoğan won the Turkish election: Electoral miracles of religious populism. *LSE Religion and Global Society*. URL= <https://blogs.lse.ac.uk/religionglobalsociety/2023/07/how-erdogan-won-the-turkish-election-electoral-miracles-of-religious-populism/>
- Tokdoğan, N. (2024). *Neo-Ottomanism and the politics of emotions in Turkey: Resentment, nostalgia, narcissism* (p. 184). Springer Nature.
- Torcu, D. (2025, March 30). *Turkey democracy crisis: Where religion, power and repression intersect*. The Conversation. URL= <https://theconversation.com/turkey-democracy-crisis-where-religion-power-and-repression-intersect-253458>
- Tuğal, C. (2009). *Passive revolution: Absorbing the Islamic challenge to capitalism*. Stanford University Press.
- Türegün, A. (2025). The political ideology of Turkey's Islamist swing under Erdoğan. *Journal of Political Ideologies*, 30(2), p. 540-562.
- Turner, B. S. (2013). Religion, state and legitimacy: three dimensions of authority. In *The Religious and the Political: A Comparative Sociology of Religion* (pp. 135-150). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.

- U.S. Department of State. (2022). *2022 Report on International Religious Freedom: Turkey (Türkiye)*. URL= <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/turkey>
- U.S. Department of State. (2025). *2024 report on international religious freedom: Turkey*. URL= <https://www.state.gov/report/custom/67587e37d9/>
- White, J. (2009). *Muslim Nationalism and the New Turks*. Princeton: Princeton University Press.
- Yabanci, B. (2022). *Religion, Nationalism, and Populism in Turkey Under the AKP*. Middle East Institute.
- Yavuz, M. H. (2019). Understanding Turkish secularism in the 21th century: A contextual roadmap. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(1), p. 55-78.
- Yavuz, M. H. (2020). *Islam, populism and regime change in Turkey: Making and remaking the AKP*. Routledge.
- Yavuz, M. H. (2026, January 2). *Neo-Ottomanism as civilizational nationalism: Turkey's quest for identity*. E-International Relations. URL= <https://www.e-ir.info/2026/01/02/neo-ottomanism-as-civilizational-nationalism-turkeys-quest-for-identity/>
- Yavuz, M. H., & Öztürk, A. E. (2019). Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(1), p. 1-9.
- Yılmaz, I., & Albayrak, I. (2022). *Populist and pro-violence state religion: The Diyanet's construction of Erdoğanist Islam in Turkey*. Springer Nature.